

Щодо роботи з природокористувачами, відвідувачами та місцевим населенням; освітні заходи

- Підвищення обізнаності мисливців щодо ідентифікації в польоті малого баклана та його відмінностей від мисливських видів, особливо лиски;
- Забезпечення шляхом освітньої роботи серед рибалок та нормативного регулювання зменшення загибелі птахів в знаряддях риболовного промислу, в першу чергу, на території заповідної зони Дунайського біосферного заповідника;
- Видання спеціального еколого-освітнього плакату з хорошим кольоровим зображенням виду та відповідною інформацією щодо його сучасного стану в Україні та в Світі в цілому, відмінностей від повсюди чисельного великого баклана;
- Створення спеціального інформаційно-освітнього стенду, присвяченого стану малого баклана в дельті Дунаю та в Світі в цілому в Інформаційному центрі Дунайського біосферного заповідника.

Рекомендовані літературні джерела та документи

1. Червона книга України // Тваринний світ — Київ: Українська енциклопедія, 1994.— С. 307.
2. Киш Я. Б., Жмуд М. Е., Платтэу М. Колониальные веслоногие (Pelecaniformes) и аистообразные (Ciconiiformes) птицы в дельте Дуная — полный учет 2002 года // Птицы Азово-Черноморского региона: мониторинг и охрана. Материалы II съезда и научной конференции АЧОС (23 АЧОРГ), г. Николаев, 21-23 февраля 2003 г.— Николаев, 2003.— Вып. 1.— С. 30-34.
3. Кошелев А. И. Національний план дій зі збереження баклана малого (*Phalacrocorax pygmaeus*) в Україні // Національні плани дій зі збереження глобально вразливих видів птахів.— К.: Софт-Арт, 2000.
4. Слюхин В. Д. и др. Численность и размещение гнездящихся околоводных птиц в водно-болотных угодьях Азово-Черноморского побережья Украины.— К.: 2000.— 476 с.
5. Grivelli A., Nasirides T., Jenttrup H., Pygmy Cormorant // Globally threatened birds in Europe: Action plans. (Edit.: Heredia B., Rose L., Painter M.) — France: Strasbourg, BLI, 1996.— P. 41-52.
6. Helo J., Elliott A., Sargatal J. (eds) Handbook of the Birds of the World.— Vol. 1.— Lynx Edicions, Barcelona, 1992.

Укладач Жмуд М. Є.
Електронна адреса: zhjud_m@mail.ru

5.12. ЛЕЛЕКА ЧОРНИЙ — *Ciconia nigra* L.**Резюме**

Чорний лелека — рідкісний вид, чисельність якого в Україні оцінюється приблизно в 400-500 пар. Поширений здебільшого у північних та західних областях. Чисельність та ареал протягом ХХ ст. в Україні значно скоротилися. Популяція останнім часом дещо зростає, вид розселяється на нові території.

Головними загрозами існуванню виду є руйнування середовища існування внаслідок людської діяльності (вирубання старих ділянок лісу, осушення боліт, затоплення заплав рік тощо), пряме знищення людьми, вплив хімізації народного господарства, турбування людьми біля гнізд.

Основними заходами для стабілізації та зростання чисельності популяції є збереження гніздових та кормових біотопів, поліпшення охорони гнізд, влаштування штучних гніздівель, пропагандистська та роз'яснювальна робота. Потрібна активізація наукових досліджень виду.

Підстави та доцільність розробки Плану заходів щодо даного виду

Чорний лелека занесений до Червоної книги України, статус — II категорія (вразливий вид). Знаходиться під охороною ряду міжнародних конвенцій: Бернської (II категорія), Боннської (II категорія), Вашингтонської (II категорія). У Європі має статус рідкісного виду, належить до видів європейської природоохоронної значимості, більше 50% світової популяції яких проживає в Європі й які мають несприятливий охоронний статус (SPEC 2). До видів, що перебувають під глобальною загрозою, не відноситься.

Розробка Плану заходів з охорони чорного лелеки є актуальною, тому що в разі продовження впливу негативних чинників, а тим більше погіршення ситуації, можливе подальше скорочення чисельності виду, повне зникнення його в цілому ряді регіонів України. Нормативно-правовими підставами для розробки Плану заходів є ряд законодавчих норм України. Передусім це закони

«Про тваринний світ» та «Про Червону книгу України», згідно з якими має бути розроблений та реалізований комплекс організаційних, правових, економічних, наукових та інших заходів, спрямованих на забезпечення збереження, охорони та відтворення рідкісних і зникаючих видів. Згідно зі ст. 72 Лісового кодексу України, використання лісових ресурсів і проведення лісогосподарських заходів повинно здійснюватися з урахуванням збереження сприятливих умов для життя диких тварин. Ст. 90 Кодексу України про адміністративні правопорушення встановлює штрафні санкції за погіршення середовища перебування тварин, занесених до Червоної книги України, знищення або незаконне вилучення їх із природного середовища. Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 439 від 12 травня 1997 р. «Про концепцію збереження біологічного різноманіття України», з метою збереження гено- і ценофонду рослинного і тваринного світу, насамперед рідкісних і зникаючих видів, необхідно розробити та реалізувати програми й заходи для збереження окремих видів рослин і тварин або їх груп, у тому числі, занесених до Червоної книги України та міжнародних переліків рідкісних видів і таких, що перебувають під загрозою зникнення.

Базова інформація щодо стану збереження виду в Україні та у межах територій та об'єктів ПЗФ

Місце виду в таксономічній системі, його відмінності від споріднених видів. Чорний лелека (*Ciconia nigra*) відноситься до ряду лелекоподібних (*Ciconiiformes*), родини лелекових (*Ciconiidae*). Близький родич широко розповсюдженого в Україні лелеки білого (*Ciconia ciconia*).

Чорний лелека трохи менший за білого, відрізняється чорним забарвленням оперення. Білі лише груди й живіт. Дзьоб і ноги червоні. Селиться, як правило, у глухих важкодоступних лісах поблизу від боліт, річок, озер, луків. Гнізда влаштовує на великих деревах у розгалуженні стовбура або на товстій боковій гілці. В Україні найчастіше це дуби й сосни. У гірській місцевості ці птахи можуть гніздитися й на скелях. Будівлю чорного лелеки неважко відрізнити від гнізд великих хижих птахів: вона велика — з метр чи й більше в діаметрі — і низька, а не здійсмається на дереві горою гілок, як у орлів чи орланів. Новозбудоване гніздо взагалі маленьке й плоске, воно може скласти враження неготового. Будують птахи гнізда з сухих гілок, вистилають всередині мохом, сухою травою. У будівельних роботах беруть участь обидва партнери, один приносить будматеріал, а другий укладає його. Іноді чорні лелеки займають старі оселі хижих птахів або навіть своїх білих родичів. Гнізда використовуються не один рік, хоча цей вид міняє їх і частіше за білого лелеку.

Життєвий цикл та особливості біології виду, інформація, що може бути важливою для збереження виду. Прилітають навесні чорні лелеки у третій декаді березня — першій половині квітня, трохи пізніше за білих. Через кілька днів після прильоту вже можна побачити їх біля гнізд. Як правило, першим прилітає самець, хоча іноді й обидва птахи разом. Самка відкладає від 2 до 5, рідко 6 або навіть 7, білих із сіруватим відтінком яєць, які обидва птахи насиджують близько місяця. Пташенята з'являються на світ укриті сірувато-білим пухом. Батьки приносять їжу всього кілька разів на день. За нею вони можуть літати за 5-10 кілометрів від гнізда.

Чорні лелеки поводять себе біля гнізда дуже обережно. Над ним вони літають рідко. До гнізда і від нього летять не над лісом, а користуються своєрідними «коридорами», петляючи між кронами дерев. Через те вони частіше за все влаштовують гнізда там, де є вільний і прихований підліт до гнізда — прогалина, довгий язик болота, просіка і т.п. Саме тому іноді можна побачити оселю цього птаха і зовсім поряд просіки, по якій проходить лісова дорога. Крім того, в останні десятиліття спосіб життя чорного лелеки помітно змінився. Він став менш сторожким, частіше зустрічається у досить людних місцях, з'являються гнізда поблизу населених пунктів.

Після вильоту пташенят чорні лелеки деякий час тримаються на болотах і в заплавах рік. Осінній відліт проходить із серпня до початку жовтня, хоча зрідка цих птахів можна побачити навіть у листопаді. Летять вони, як правило, невеликими зграями, іноді їх можна зустріти разом із білими лелеками. Іноді можуть утворюватися й досить великі скупчення з десятків чорних лелек. Їх можна побачити восени на спущених риборозплідних ставках, де багато легкодоступної їжі. Молоді птахи, що ще не розмножуються (їх можна впізнати за тьмянішим буруватим кольором оперення та темним, а не червоним дзьобом) ведуть кочовий спосіб життя, тримаючись групами або поодинокі, нерідко далеко за межами гніздового ареалу.

Живляться ці птахи дрібною рибою та іншими водними тваринами, яких здобувають на мілководді, — земноводними, комахами та їхніми личинками, тощо. Можуть поїдати також і наземних тварин — комах, у тому числі сарану, змій, ящірок, дрібних гризунів.

Дані щодо поширення та чисельності виду в минулому та на сучасному етапі, особливо в Україні. В Україні чорний лелека гніздиться на території західних і північних областей. Під час весняних і осінніх перельотів його можна побачити й у інших регіонах. Іноді бродячі групи або

поодинокі птахи спостерігаються влітку далеко від місць гніздування. Їх зустрічали навіть у Херсонській, Донецькій і Миколаївській областях. Як правило, це молодь та лелеки, що не беруть участь у розмноженні. Чисельність чорного лелеки останнім часом почала зростати, але на сьогодні вона в Україні не перевищує 400-500 пар. Ареал чорного лелеки також розширюється. Нещодавно були виявлені нові місця гніздування у Чернівецькій, Івано-Франківській, Хмельницькій, Чернігівській, Вінницькій областях. Як і в білого лелеки, бувають поодинокі випадки гніздування за межами основного ареалу. Такі гнізда знаходили на півдні Сумщини, у Полтавській та Вінницькій областях.

Раніше чорний лелека був поширений в Україні значно ширше. Він гніздився також по Дніпру, в Полтавській та Харківській губерніях, у Криму. Останній раз гніздо на Полтавщині було знайдене у 1918 р., у Криму — в 1919 р. Протягом наступних десятиліть чорний лелека перестав гніздитися у плавнях Дніпра. Головними причинами скорочення чисельності були руйнування середовища існування та пряме знищення людьми (як рибоїдного птаха). У 1970-х роках ситуація змінилася на краще. Чисельність почала потроху зростати, ареал відновлюватися. Ця тенденція відмічається в усій Європі.

Сучасна загальна чисельність у Європі оцінюється в 8-12 тис. гніздових пар, популяція стабільна.

Характеристика загроз (чинників негативного впливу) існуванню виду. Основними негативними чинниками для чорного лелеки є руйнування середовища існування внаслідок людської діяльності, пряме переслідування людиною, фактор турбування, хімізація сільського та лісового господарства.

1. Лісогосподарська діяльність. Основною причиною загибелі гнізд чорного лелеки є вирубка лісу. Навіть якщо дерево з гніздом залишене скраю чи посеред вирубки, птахи його залишають. Крім того, широкомасштабні суцільні рубки призводять до значного омолодження лісів і зникнення придатних для гніздування чорного лелеки місць. Для побудови гнізда цьому птахові потрібне достатньо міцне дерево з розлогою кроною, яке до того ж росте у сприятливому місці (захищеність, сприятливий підліт, близькість кормових біотопів тощо). Найчастіше чорні лелеки будують гнізда на старих дубах і соснах, які в першу чергу вирубуються через високу товарну цінність.

2. Меліорація. Помірна меліорація позитивно впливає на чорного лелеку, оскільки цей птах живиться в основному дрібною рибою та іншими водними тваринами, яких значно легше здобувати на відкритій воді меліоративних каналів, ніж у суцільних заростях боліт. Але переосушення території приводить до повного зникнення кормових біотопів. Негативно впливає також заростання меліоративних каналів, які стають непридатними для здобування їжі. До негативних чинників належить порушення нормального гідрорежиму водоєм унаслідок меліорації чи будівництва гідротехнічних споруд. Затоплення боліт, заплава рік та інших вологих угідь при створенні водосховищ призводить до знищення гніздових та кормових біотопів.

3. Турбування птахів на гніздах. Поява людей, транспортних засобів, або проведення лісогосподарських заходів поблизу гнізд у гніздовий період (з квітня по липень) може призвести до того, що дорослі птахи залишать гніздо і кладка або виводок загинуть. Особливо вразливими гнізда є під час відкладання яєць і їх насиджування, коли птахи тримаються найбільш обережно, та в перші дні вигодовування пташенят — при тривалій відсутності дорослих птахів вони можуть легко загинути від переохолодження або стати жертвами хижаків.

4. Використання пестицидів. Використання хімічних засобів у сільському та лісовому господарстві призводить до потрапляння цих речовин та небезпечних продуктів їхнього розпаду до водоєм — основних кормових біотопів чорного лелеки — та накопичення їх у ланцюгах живлення. Це може приводити до захворювання птахів, порушення нормального розмноження та зниження репродуктивного потенціалу. Останнім часом дія цього чинника дещо зменшилася через економічний занепад.

5. Пряме знищення людьми. Чорний лелека, як рибоїдний птах, може зазнавати переслідування, особливо у риборозводних господарствах. Також мають місце випадки браконьєрського відстрілу птахів під час полювання, незаконного здобування для виготовлення опудал, переслідування через забобони. Гнізда чорних лелек можуть руйнуватися також через те, що їх іноді плутають із гніздами хижих птахів.

Стан вивченості виду. В Україні чорний лелека вивчений недостатньо. Невідома точна чисельність виду та її динаміка в деталях, невідома чисельність пролітних та літучих птахів. Поширення вивчене недостатньо, виявлені не всі ключові території для збереження виду — з найбільшою чисельністю на гніздуванні та прольоті. Екологія виду вивчена тільки у загальних рисах. Є лише фрагментарні дані щодо успішності розмноження та факторів, які на неї впливають, міграцій,

місць зимівлі, живлення. Кільцювання практично не проводиться. Недостатньо уваги приділяється пристосуванню чорного лелеки до проживання у змінених умовах середовища. Мало вивчена ефективність конкретних охоронних заходів. Загалом є близько 600 наукових публікацій, які містять інформацію про чорного лелеку в Україні.

В Україні місця гніздування чорного лелеки охороняються у Карпатському біосферному заповіднику; у природних заповідниках «Горгани», Поліському, Рівненському, «Розточчя»; у національних природних парках Вижницькому, Деснянсько-Старогутському, «Подільські Товтри», «Синевир», «Сколівські Бескиди», Ужанському, Шацькому, Яворівському; а також у цілому ряді регіональних ландшафтних парків, заказників та інших об'єктів ПЗФ. Пролітні та літучі особини регулярно зустрічаються у біосферних заповідниках «Асканія-Нова», Дунайському, Чорноморському; у природних заповідниках Канівському, Кримському, Дніпровсько-Орільському, «Медобори», «Сланецький степ»; у багатьох інших об'єктах ПЗФ.

Мета Плану заходів

Поліпшення збереження виду чорний лелека *Ciconia nigra* у межах Карпатського біосферного заповідника; природних заповідників «Горгани», Поліському, Рівненському, «Розточчя»; національних природних парків Вижницькому, Деснянсько-Старогутському, «Подільські Товтри», «Синевир», «Сколівські Бескиди», Ужанському, Шацькому, Яворівському; а також у біосферних заповідниках «Асканія-Нова», Дунайському, Чорноморському; природних заповідниках Канівському, Кримському, Дніпровсько-Орільському, «Медобори», «Сланецький степ»; де регулярно зустрічаються пролітні та літучі особини.

Заходи для поліпшення збереження виду

Щодо посилення режиму охорони

- Охорона місць гніздування.

Найбільш важливим заходом для охорони чорного лелеки в Україні на даному етапі є збереження гніздових та кормових біотопів від руйнування внаслідок людської діяльності. Для цього необхідне розширення територій існуючих об'єктів ПЗФ та створення нових, передусім у Поліссі, Карпатах, Львівській, Чернівецькій та Хмельницькій областях. Важлива також охорона місць концентрації чорних лелек під час перельотів та літучих птахів, що не розмножуються. У зв'язку з відновленням та розширенням ареалу важливо брати під охорону нововиявлені місця гніздування за межами основного поширення, а також території з придатними для гніздування та годівлі біотопами, де птахи можуть поселитися згодом.

Найбільш важливими для гніздування чорного лелеки є старі дерева з розлогою кроною, передусім дуби та сосни, які ростуть поблизу відкритих вологих ділянок — заплав рік, боліт, луків і т.п. Збереження таких дерев необхідне для підтримання популяції. Значне омолодження лісів критичне для чорного лелеки. У заболочених вільхових лісах також важливо зберігати ділянки високостовбурного лісу з хоча б поодинокими старими вільхами з розгалуженнями великих гілок, на яких також можуть гніздитися ці птахи.

- Покращення охорони гнізд чорного лелеки.

Для покращення збереження гнізд чорного лелеки навколо них необхідне виділення охоронних зон радіусом 200-300 м, де повинні бути заборонені суцільні рубки і у гніздовий період (протягом квітня — липня) проведення лісгосподарських заходів. Бажане також обмеження відвідування цих ділянок людьми у найбільш критичний період — з середини квітня до середини червня. Необхідне прийняття відповідних нормативно-правових актів, які б зобов'язували землекористувачів виділяти такі охоронні зони навколо постійних (що займаються протягом багатьох років) гнізд рідкісних видів птахів. Це може стати більш швидким і гнучким способом охорони гнізд, ніж створення природно-заповідних територій. В ідеалі охоронні зони повинні створюватися автоматично по мірі виявлення нових місць гніздування. Законодавство України забороняє наносити шкоду видам, занесеним до Червоної книги, але механізми виконання цієї вимоги розроблені недостатньо. Створення охоронних зон може стати одним із таких механізмів.

Покращити охорону гнізд може також проведення їхньої паспортизації. Суть цієї роботи в тому, що землекористувачі далеко не завжди знають про цінність того чи іншого гнізда. Землекористувачу доцільно видавати паспорт чи охоронне свідоцтво на конкретне гніздо, де вказується вид птаха, що гніздиться, його охоронний статус, рекомендовані заходи по охороні. На місцевості гнізда можна позначати покажчиками «Гніздо рідкісного виду, охороняється державою». В Україні подібний метод охорони гнізд випробуваний для білого лелеки. Особливо важлива паспортизація для територій, що не входять у ПЗФ, а також заказників, заповідних урочищ, пам'яток

природи, регіональних ландшафтних парків, які не мають своїх наукових відділів. Паспортизація може проводитися як науковцями заповідників і національних природних парків (у навколишніх лісах), так і орнітологами з інших установ та громадських організацій.

На територіях об'єктів ПЗФ доцільне проведення також періодичної перевірки стану гнізд чорного лелеки й при необхідності ремонту їх чи укріплення. Це допоможе уникнути загибелі кладок та виводків від падіння гнізд.

Щодо поліпшення екологічних умов

- Влаштування штучних гніздівель.

Компенсувати нестачу придатних для гніздування місць може влаштування штучних гніздівель. У багатьох місцях саме цей чинник лімітує чисельність чорного лелеки. Як показали наукові дослідження, навіть для не дуже вимогливих у виборі місць гніздування великих птахів реальний вибір придатних для влаштування гнізда дерев у лісі досить обмежений. Штучні гніздівлі для чорного лелеки з успіхом використовуються у ряді країн Європи. Широке використання їх дає можливість підтримувати чисельність цілих популяцій. Крім того, штучні гніздівлі належать до так званих екологічних систем управління поведінкою птахів. З їхньою допомогою можна відволікати їх від гніздування у небезпечних або небажаних для людини місцях і, навпаки, приваблювати у сприятливі для гніздування місця, які знаходяться під надійною охороною. Тобто можлива подвійна стратегія охорони гнізд: не тільки створювати природно-заповідні території для охорони виявлених місць гніздування, але й приваблювати чорного лелеку на гніздування в існуючі об'єкти ПЗФ. Штучні гніздівлі можна влаштовувати також для заміни старих гнізд, які знаходяться у загрозовому стані. Нарешті, побудова штучних гніздівель є одним із способів привернути увагу місцевого населення до проблеми охорони того чи іншого птаха.

Штучні гніздівлі для чорного лелеки влаштовуються, як правило, у глухих мало відвідуваних людьми ділянках лісу поблизу від кормових біотопів — боліт, луків, водойм та ін. Сприятливим фактором може бути наявність поблизу риборозплідних ставків, меліоративних каналів або бобрових загат. Гніздівля повинна бути добре затінена кронами дерев у спекотні години дня, це важливо також для її маскування. Бажано, щоб неподалік від гніздівлі було якесь відкрите місце — просіка, галявина, болото і т.п. До гніздівлі має бути зручний підліт — один або кілька «ходів» серед крон дерев. Бажано, щоб хоча б один з них вів до відкритого місця.

Штучна гніздівля для чорного лелеки являє собою платформу 1-1,5 м у поперечнику із дощок, жердин або гілок дерева. Укріплюють її на висоті не нижче 6-10 м від землі. Зверху на платформі імітується гніздо із хмизу, гілок хвойних та листяних дерев. Гніздівлі зазвичай влаштовують на великих соснах або дубах, але можна їх побудувати й на іншому дереві зі сприятливою архітектонікою крони. Білоруські орнітологи рекомендують влаштовувати гніздівлі таким чином (Додаток 1). Обираються два горизонтальні сучки, що ростуть на одному рівні, або один міцний із роздвоєнням. Поміст для гнізда робиться на віддалі 1-1,5 м від стовбура дерева. Поперек сучків або розгалуження алюмінієвим дротом прикріплюються 3-4 поперечні палки. Зверху прикріплюється зв'язаний за допомогою дроту вінок із ялинових гілок діаметром близько метра. Внутрішня частина гнізда вистилається ялиновими або сосновими гілочками. В Естонії на платформу з товстих гілок поміщали кільце із свіжих гілок вільхи і горобини, зв'язаних березовими гілочками. Всередину клався зелений мох.

У широколистяному лісі гніздову платформу можна укріпити на товстій горизонтальній гілці старого дуба. Якщо є лише поодинокі невеликі гілки, можна зробити штучну подовбу розгалуження, укріпивши міцну жердину паралельно до горизонтальної гілки на відстані 60-80 см (Додаток 2). Упоперек прибиваються палки з інтервалом близько 15 см. Зверху на платформу кладеться шар хмизу, всередину — трохи моху, змішаного з сухою травою.

- Оптимізація кормових біотопів.

Для годівлі чорного лелеки важлива наявність відкритих берегів водойм із мілководними ділянками. У місцях гніздування з бідною кормовою базою доцільне збагачення кормових угідь шляхом зарибнення водойм та покращення умов годівлі — влаштування мілководних зон біля берегів водойм, розчистки ділянок берегів та меліоративних каналів від заростей для кращого доступу птахів до води. Можливе також влаштування невеликих мілководних водойм-копанок серед великих зарослих боліт.

Щодо моніторингу та досліджень стану збереження та зменшення негативних впливів

- Для контролю за станом популяції потрібний щорічний або хоча б періодичний збір інформації щодо динаміки чисельності та успішності розмноження виду. Оскільки проводити повні обліки чорного лелеки в Україні у даний час нереально, моніторинг має проводитися на репре-

зентативній мережі постійних пробних ділянок у різних регіонах. Передусім до такої мережі повинні увійти заповідники й національні природні парки, на території яких гніздиться чорний лелека, і де спостереження можуть проводити працівники наукових відділів та лісової охорони. Територія пробної ділянки може бути більшою за площу об'єкта ПЗФ (якщо гнізда є в його околицях) для одержання більш репрезентативних даних. Брати участь у моніторингових спостереженнях можуть також науковці з інших установ та орнітологи-аматори. Частина пробних ділянок повинна знаходитися за межами об'єктів ПЗФ для можливості порівняння впливу охорони на стан популяції. Аналіз отримуваної інформації допоможе оцінювати ефективність заходів по охороні чорного лелеки та вчасно виявляти негативні тенденції.

Щодо роботи з природокористувачами, відвідувачами та місцевим населенням; освітні заходи

- Успішне виконання завдань по охороні чорного лелеки можливе лише при умові активної пропагандистської та роз'яснювальної роботи серед місцевого населення, працівників лісового, сільського, рибного господарства, мисливців, учнів шкіл тощо. Чорний лелека, як рибобідний птах, може зазнавати переслідувань, тим більше, що наприкінці літа та восени можна побачити скупчення цих птахів на спущених ставках рибгоспів. Існують і забобони, пов'язані з чорним кольором та відлюдкуватим способом життя чорного лелеки. Збереження гнізд під час проведення лісгосподарських заходів також значною мірою пов'язане з розумінням лісівниками важливості охорони цього птаха. У зв'язку з цим необхідні регулярні публікації у періодичних виданнях, друкування та розповсюдження буклетів, плакатів, методичних брошур та іншої популярної літератури, виступи в електронних засобах масової інформації, розміщення відповідної інформації в Інтернеті, зйомки та показ відеофільмів про життя чорного лелеки і т.п. Ефективним може бути проведення комплексних пропагандистських акцій на кшталт «Року чорного лелеки», які дають можливість привернути увагу широкої громадськості до проблеми охорони цього птаха.

Рекомендовані літературні джерела та документи

1. Аисты: распространение, экология, охрана / Ред. Б.П. Савицкий, Э.Г. Самусенко.— Минск: Наука і тэхніка, 1990.— 239 с.
2. Аисты: распространение, экология, охрана / Ред. И.Э. Самусенко.— Минск: Наука і тэхніка, 1992.— 251 с.
3. Борейко В.Е. Пути и методы природоохранной пропаганды. 3-е изд.— Киев, 2001.— 248 с.
4. Борейко В., Грищенко В. Экологические традиции, религиозные воззрения славянских и других народов. Т. 2. Птицы.— Киев, 2004.— 162 с.
5. Грищенко В.М. Приваблювання рідкісних видів птахів на природно-заповідні території // Досвід проведення екол. виховання на природно-заповідних територіях УРСР.— Київ, 1990.— С. 16-22.
6. Грищенко В.Н. Динамика численности и ареала черного аиста в Европе // Беркут.— 1994.— Т. 3.— Вып. 2.— С. 91-95.
7. Грищенко В.Н. Биотехнические мероприятия по охране редких видов птиц.— Черновцы, 1997.— 143 с.
8. Грищенко В.Н. Создание охранных зон и паспортизация мест обитания — перспективные пути охраны редких видов // Роль природно-заповідних територій у підтриманні біорізноманіття (Мат-ли конфер., присвяч. 80-річчю Канівського природного заповідника, м. Канів, 9-11 вересня 2003 р.).— Канів, 2003.— С. 12-13.
9. Луговой А.Е., Пóтиш Л.А. Современное состояние популяции и численность черного аиста в Закарпатской области // Беркут. 2004. Т. 13. Вып. 1. С. 62-66.
10. Манк А.Я. Распространение черного аиста в Эстонской ССР // Итоги орнитологических исследований в Прибалтике.— Таллинн, 1967.— С. 140-143.
11. Новак В.О. Чорний лелека у Хмельницькій області // Проблеми вивчення та охорони птахів. Матеріали VI наради орнітологів Західної України.— Львів-Чернівці, 1995.— С. 100-101.
12. Петриньш А.Я. Некоторые показатели расположения гнезда черного аиста и их возможное значение при строительстве искусственных гнезд // Изуч. птиц СССР, их охрана и рац. использование: Тез. докл. 1-го съезда ВОО и IX Всесоюзн. орнитол. конфер.— Л., 1986.— Ч. 2.— С. 141-142.
13. Петриньш А.Я. Основные причины гибели гнезд черного аиста в Латвии // Актуальные проблемы зоологии.— Рига, 1989.— С. 133-138.
14. Редкие и исчезающие растения и животные Украины / Ред. К.М. Ситник.— Киев: Наукова думка, 1988.— 256 с.
15. Скільський І.В. Чорний лелека *Ciconia nigra* (L.). (*Ciconiidae*, *Ciconiiformes*) // Зелена Буковина.— Вып. 3-4 (1997), вип. 1 (1998).— С. 46-48.
16. Смогоржевський Л.О. Фауна України. Птахи. Т. 5. Вып. 1.— Київ: Наукова думка, 1979.— 188 с.
17. Спангенберг Е.П. Отряд Голенастые птицы // Птицы Советского Союза. Т. 2.— М.: Сов. наука, 1951.— С. 350-475.

18. Страутман Ф.И. Птицы западных областей УССР.— Львов: ЛГУ, 1963.— Т. 1.— 200 с.
19. Флинт В.Е. Черный аист // Красная книга СССР.— М.: Лесная пром-сть, 1984.— Т. 1.— С. 109.
20. Червона книга України. Тваринний світ /Ред. М.М. Щербак.— Київ: Укр. енциклопедія, 1994.— 464 с.
21. Чорний лелека в Україні /Ред. В.М. Грищенко, І.В. Скільський.— Чернівці, 1992.— 51 с.
22. Штиркало Я.Є. До статусу червонокнижних видів птахів на Івано-Франківщині //Наук. зап. Івано-Франківського краєзнав. музею.— Івано-Франківськ, 1999.— Вип. 4.— С. 96-103.
23. Щербак Н.Н., Жежерин В.П., Крыжановский В.И. Материалы к «Красной книге Украинской ССР». Наземные позвоночные // Сб. трудов Зоол. музея АН УССР.— 1976.— Вып. 36.— С. 9-17.
24. Закон України «Про тваринний світ».
25. Закон України «Про Червону книгу України».
26. Закон України «Про екологічну мережу України».
27. Кодекс України про адміністративні правопорушення (ст. 85, 87, 90, 91).
28. Лісовий кодекс України (ст. 72).
29. Положення про Червону книгу України (затверджене Постановою Верховної Ради України від 29 жовтня 1992 р.).
30. Постанова Кабінету Міністрів України № 399 від 1 червня 1993 р. «Про розміри компенсації за добування (збирання) та шкоду, заподіяну видам тварин і рослин, занесеним до Червоної книги України».
31. Постанова Кабінету Міністрів України № 439 від 12 травня 1997 р. «Про концепцію збереження біологічного різноманіття України».

Укладач Грищенко В.М.
Електронна адреса: vgriishchenko@mail.ru

5.13. ОГАР — *Tadorna ferruginea* (Pallas, 1764)

Резюме

Огар — африкансько-євразійський вид із великим, але часто розірваним ареалом, віднесений до категорії II «Вразливий» Червоної книги України. Цей вид також включений до Додатків Бернської та Бонської конвенцій.

У межах природно-заповідного фонду Азово-Чорноморського регіону, за винятком Біосферного заповідника «Асканія-Нова» та відділення Луганського природного заповідника «Стрільцівський степ», він зустрічається або спорадично, або гніздиться як дуже рідкісний вид. Чисельність на території України у період гніздування до 1500 особин, у зимовий період до 2500.

Негативними чинниками, що впливають на стан популяцій та угруповань огара, є: зміна традиційних біотопів для гніздування та вирощування пташенят, полювання, збір яєць із метою реалізації приватним зоопаркам, фактор турбування під час насиджування.

Пропонується послідовний комплекс заходів, які дозволять сформувати стійкі самовідтворювальні популяції та угруповання на територіях природно-заповідного фонду, відновлення чисельності виду і його поширення у межах колишнього ареалу, що, в кінцевому результаті, повинно привести до вилучення виду з охоронних списків.

Підстави та доцільність Плану заходів щодо даного виду

Підставою щодо розробки Плану заходів є ситуація в Україні з чисельністю і розподілом виду огар (*Tadorna ferruginea* Pallas, 1764), який віднесений до категорії II «Вразливий» (Червона книга України, 1994). Цей вид також включений до Додатку II Конвенції про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (Бернська конвенція, 1998), Додатку I Конвенції про збереження мігруючих видів диких тварин (Бонська конвенція, 1998).

Вид досить легко розводиться у напіввільних умовах, що доведено багаторічною практикою формування напіввільної популяції у зоопарку Біосферного заповідника «Асканія-Нова». У той же час, загальна чисельність виду в межах ареалу на території України викликає тривогу. В масштабах держави, незважаючи на вразливість виду, реальної програми його збереження, розведення і відновлення самопідтримуючих популяцій не існує. У зв'язку із цим він потребує негайної ефективної скоординованої охорони на регіональному рівні, розробки і впровадження послідовної системи заходів, спрямованих на його збереження.

МІНІСТЕРСТВО ОХОРОНИ
НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА УКРАЇНИ

ДЕРЖАВНА СЛУЖБА ЗАПОВІДНОЇ СПРАВИ

УКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ЕКОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ (УкрНДІЕП)

ПЛАНИ ЗАХОДІВ

**щодо збереження популяцій видів флори
та фауни, що занесені до Червоної книги України
та в міжнародні Червоні переліки, в межах установ
природно-заповідного фонду**